

study is All-Slavonic types (possessive onyms (ending in *-jъ-, *-inъ, *ovъ/-evъ), patronymic onyms (ending in *-itji), defamily onyms (ending in *-i)). Ancient anthroponyms separated from archaic oyconymy are the additional source of the Slavonic anthroponymycon. Decomposite proper names of people hidden in oyconymy show ancientness of these onyms, common Slavonic origin most of them, All-Slavonic tendencies in creating of onyms, common areas not only in oyconymy but in anthroponymy. Descriptive **method** and **methods** of analysis and systematization were used in the article. **Summing up** above-indicated, we can say that separated 23 roots (*Na+dija, *Niga, *Nino, *Radъ, *Ratъ//*Retъ, *Rostъ//*Rastъ, *Samъ, *Sebъ//*Sobъ, *Slavъ//*Slovъ, *Stanъ, *Stojъ, *Storzъ, *Sudъ, *Swětъ, *Svoj//*Sve, *Jarъ, *Čudo, *Hotъ, *Hudъ, *Hvalъ, *Voјъ, *Volja, *Volod) and those represented in archaic oyconymy of Ukraine show they all are components of Common-Slavonic composite names. The **practical value** of the article is that separated from archaic types of geographic names of Ukraine proper names of people replenished All-Slavonic anthroponymycon. **As a result** it was found out peculiarities of anthroponymy separated from archaic oyconymy types.

Key words: deanthroponymycon oyconymy, All-Slavonic types of oyconyms, composites, decomposites, anthroponymy.

УДК 821.161. — 32.09

ЛИХАЧОВА Олеся Анатоліївна

кандидат філологічних наук, приват-доцент
кафедри української та зарубіжної літератур

ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
вулиця Старопортофранківська, 26, Одеса, 65020, Україна;

тел.: 0671036085; e-mail: f0rstar@ukr.net;

ORCID ID: 0000–0002–8616–4713

КОНЦЕПТ «СМЕРТЬ» У НОВЕЛАХ ГР. ТЮТЮННИКА

Анотація. У статті розглядається мотивний аналіз у творчості Гр. Тютюнника. Актуалізується зв'язок мотиву та сюжету. Робиться акцент на екзистенціальному світосприйманні автора. **Мета** дослідження — прослідкувати вплив літературної доби на особливості формування та розвиток образу смерті в новелах Гр. Тютюнника. **Об'єктом** дослідження є ряд

танатологічних мотивів (смерть, самогубство тощо) у літературі неореалізму. **Предметом** дослідження є образ смерті у малій прозі українського письменника Григора Тютюнника. Відповідно до мети були визначені такі **завдання**: дослідити літературне тло творчості письменника; визначити значення танатологічних образів для літератури доби неореалізму; прослідкувати особливості формування концепту «смерті» у новелах автора. Митців ХХ століття цікавили переважно соціальні передумови смерті або індивідуальні смисложиттєві питання буття, які нерідко передбачають негативне самозаперечення. У прозі Григора Тютюнника мотив смерті з усіма автобіографічними конотаціями виявляється і на рівні тексту, і на рівні підтексту, що дає змогу трактувати цей мотив як центральний у його творах. Архетипні сюжети зі смертями (фізичними, духовними, моральними...) трагічно прозираються і переповнюють повісті Григора Тютюнника, де так гостро поставлено письменником одну із найстрашніших проблем людства: дитина — і війна, дитина — і смерть.

Ключові слова: концепт, мотив, архетипний сюжет, екзистенція.

До недавнього часу вітчизняне літературознавство «методично» ігнорувало психоаналіз З. Фрейда, і «аналітичну психологію» К.-Г. Юнга, їх європейських шкіл та послідовників, тому, ясна річ, обмежувало не тільки свої методологічні обрії, глибину погляду, а й допускало, як пише Іван Фізер «...звуження її (методології. — О. Л.) позаестетичної функціональності» [3, с.86]; це стосується і психоаналітичного трактування природи та функцій сюжету й сюжетоскладання. У такій атмосфері «вимушеного, методологічного самообмеження» часто той чи інший теоретик вдавався і до «езопової мови», і до хитромудрих, з підтекстом, логічних, або ж алогічних фігур, щоб у такий спосіб наблизити національне літературознавство до сучасного рівня трактування хоча б тієї ж проблеми сюжету. Наприклад, такі «прийоми» дуже часто проглядаються у блискучій, мало оціненій у час її публікації, монографії Івана Денисюка «Розвиток української малої прози ХІХ — поч. ХХ ст.»: аналізуючи сюжети прози Івана Франка, Іван Денисюк, вимушено, ясна річ, і покористовується таким прийомом «від супротивного»: «Як бачимо, сюжет — не споконвічний мандрівний елемент «праміфа», як твердили деякі буржуазні фольклористи, — і тут же блискуче заперечує власну, езопівську тезу: — Він (сюжет. — О. Л.) народжується з життя, із сплетіння реальних людських стосунків та психологічних факторів (адже теоретик прекрасно

розуміє — що саме життя, і сплетіння реальних людських стосунків, і психологічні фактори — були і є звичним фундаментом того ж таки праміфа та міфологічного. — *О. Л.*). — Франко, — продовжує І. Денисюк, — не лише використовував здобутки літератури і фольклору для окремих композиційних прийомів своїх бориславських оповідань та новел, а й творив сюжети сам, які дозволяли йому глибоко проникати в суть зображуваного явища [1, с. 67]».

Як переконуємося Іван Денисюк також розглядає сюжет, як інструментарій, або, як ключик, (у Григора Тютюнника) для аналогічного проникання в сутність художнього твору, зокрема, в особливості функціонування композиційної макроструктури.

Концепт «смерті» на сьогодні є особливо актуальним у контексті як історії культури, так і традиції української літератури. Досі літературознавці продовжують дослідження образу смерті, проводять його історично-порівняльний аналіз у різних історичних площинах різних культур і народів. Оскільки тема смерті стала однією з провідних у мистецтві модернізму, вона не втратила своєї актуальності в добу постмодернізму. Дослідженням танатологічної тематики займалися Ф. Арьєс, Р. Л. Красильников, Ю. М. Лотман, М. М. Бахтін, Т. В. Мордовцева, Ж. Рюс та ін. У рамках вітчизняних літературознавчих студій творчість Гр.Тютюнника досліджувалася здебільшого фрагментарно. Прослідкувати вплив літературної доби на особливості формування та розвиток образу смерті в новелах Гр.Тютюнника — основна **мета** нашого дослідження. **Об'єктом** дослідження є ряд танатологічних мотивів (смерть, самогубство тощо) у літературі модернізму. **Предметом** дослідження є образ смерті у малій прозі українського письменника Григора Тютюнника. Відповідно до мети були визначені такі **завдання**: дослідити літературне тло творчості письменника; визначити значення танатологічних образів для літератури доби неореалізму; прослідкувати особливості формування концепту «смерті» у новелах автора; обґрунтувати інтегрованість теми смерті, розвинутої письменником, у літературну традицію.

Сучасна соціокультурна та евристична ситуації актуалізують значущість когнітивної парадигми функціонування мовних явищ. З позицій когнітивної лінгвістики зроблений цілий ряд успішних спроб осмислити специфічну фіксацію культурно-значущих явищ у формі мовних знаків, що обумовлює актуальність та перспективність ви-

вчення мовного концепту. Кожен концепт є своєрідним, і його специфіка пояснюється культурними домінантами поведінки, історично закріпленими культурними цінностями, що є характерними для конкретної лінгвокультури. Звернення до концепту «*смерть*» зумовлене постійною зацікавленістю людини онтологічними питаннями. Сьогодні, широко розповсюдженими є теми, що торкаються моментів смерті, можливого життя після смерті. В сучасному світі смерть нерозривно пов'язана з матеріальним процесом тілесного розпаду, а також як стан, що розділяє людей. Ми, слідом за Л. Шестак, розглядаємо концепт як «ментальне утворення польової структури з інваріантною колективно-розробленою і понятійно-структурованою ядерною частиною і індивідуальною асоціативною периферією» [4, с. 165]. У статті як робоче визначення концепту, ми використовуємо наступне: концепт — когнітивне утворення польової структури, що поєднане з яким-небудь явищем, уявленням, знанням, асоціацією, переживанням, частина з яких утворюють розроблене і понятійно-структуроване ядро, а інші — індивідуально-асоціативну периферію. Художній концепт — ефективний інструмент, з допомогою якого дослідник описує художній світ автора і кризь систему виявлених ним концептів пізнає особливості авторського сприйняття і розуміння світу.

У цьому контексті надзвичайно повчальне та прикметне для розуміння поетики прози Григора Тютюнника є використання прозаїком архетипних сюжетів про смерть героя. Адже саме такі сюжети — найбільше, найглибше та найінтенсивніше екзистенціально навантажені; якраз за такими сюжетними конструкціями значимо відкриваються — і ключові віхи концептуального, і особливості індивідуалізованого психоаналізу, і чи не вся система зображально-виражальних засобів, що їх концентровано підпорядковує талановитий художник головним чином для розкриття проблеми смерті; зрештою, ситуації зі смертю персонажу є, як правило, надто в новелі, завершально-вирішальними в руслі композиційного розгортання і здійснення.

Зрештою, «сюжет про смерть» у мистецтві сам по собі є найархетипнішим. Знаменита й, видається, нині ще сучасніша за своєю проблематикою, аніж у часи творення, за життя Григора Тютюнника новела «Поминали Маркіяна». Усе в ній дивовиж органічно пов'язане в естетично нероздільне єдине, що, здається, навіть реальніше самого

живого життя: і неповторно-колеритний характер Маркіяна — істине відкриття національної прози; і консервативно-простий сюжет смерті героя: «смерть то вона однакова для всіх», — сумовито зазначив колись Лев Толстой; і небачена у світах трагедія українського села в ХХ ст. — на цій то трагедії, немов на «глобальному хресті» і розіп'яте життя Маркіяна, життя — вкрай нужденне, і з того зле; і глибинно простежений прозаїком «процес спотворення», більше — калічення селянської душі сталінсько-тоталітарним режимом, а відтак і трагедія цього «плоду соціалізму», — нещасного, вивоюваного Маркіяна... Ясна річ, письменник не мав спромоги «викричати проблему» відкритим текстом — навіть смерть для селянина легша, простіша — аніж саме «життя» в соціалізмі! Якраз така філософія життя, безнастанно віруючись, проявляє себе в органічно-прозорих структурах новели «Поминали Маркіяна». І ще: система настільки спотворила характер головного персонажа — що його навіть не люблять рідні діти!.. А це — щось уже звище й страшніше трагедії: *«Ховали Маркіяна в полудень — без музики ховали і без попа. Над покійником ніхто не плакав, бо ніхто його за життя не любив: ні жінка, Стеха, весела й добра за вдачею, але зморена багаторотою сім'єю та Маркіяновими стусанами, ні родичі, ні односельці, ба, навіть діти, що тільки й зазнали від батька якоїсь витрішкатої, часто-густо безпричинної лайки та образливих, завжди неочікуваних ляпасів або ж палиці навкидки. Тому й лежав Маркіян у своєму останньому притулку неоплаканий, посеред гнітючої тиші й ледь чутного шепоту та зітхань — вуса йому прилипли кінцями до запалих щік, худе виснажене обличчя взялося воском, лише брови, як і при житті, були сердито зведені на переніссі, й тим, хто добре знав старого, здавалося, що він ось-ось підведеться і, виривавши наліті гнівом очі, крикне одразу на всіх: «Порядок треба знать» [2, с.106].*

Необхідно зазначити, на наш погляд, надзвичайно присутне: попри свою «об'єктивну заданість» — смерть є смерть, — все-таки ці, здавалось би, стереотипно-матричні «архетипні сюжети», наприклад, у найвідоміших українських прозаїків кінця ХІХ — початку ХХ століття, абсолютно по-різному «індивідуалізовані» та обсервовані: у Василя Стефаника та в послідовників його школи (аж до Миколи Хвильового) такі сюжети експресіоністично напружені, динамічні й вибухові; в Михайла Коцюбинського — ніби «зважені» на «терезах» імпресіоністично-трагічного та колористично-музикального; в Юрія

Яновського та Олеся Гончара (й то, напевне, виразний вплив Лесі Українки) архетипні сюжети «про смерть» персонажів — яскраво неоромантичні: тут, навіть в трагічній кончині героя завжди присутній «елемент» краси, звічності, незнищенності та «посмертної надії»...

У Григора Тютюнника природа (онтологія), характер і «філософія» такого архетипного сюжету «із смертю» також означені яскравими індивідуалізованими візіями; вони на наше переконання, надзвичайно наближені до «філософії смерті» у Григорія Сковороди, до «екзистенціального порядку» на такий «архетипний сюжет» у народній казці. Смерть як ситуація, як «погранична, кризова подія», як сама трагічна кінецьність людини у прозі Григора Тютюнника — стоїчно-спокійна, «пантеїстично-розмита», бо створюється таке враження, коли вмирає герой Тютюнника, що він ніби розчиняється-розтає в природі, в довколишньому світі; смерть для багатьох персонажів прозаїка — навіть легша від того, неймовірно жорстокого життя, котре випало на їх трагічну долю.

Тож і мислить власну смерть Маркіян з новели «Поминали Маркіяна», як якусь буденну, селянську «роботу»: *«З того часу Маркіян занедужав і до самої смерті, либонь, ніколи все не згадував про порядок. Тільки одного разу, коли на відвідини до нього прийшов давній приятель Грицько Мантачечка, сказав тихо, ледве володаючи сухим язиком: «Смерті мені, Грицьку, не страшно... А от шкода чогось... Пожити користь, побачити, що воно за порядки будуть».*

«А звісно... — лагідно погодився Мантачечка і, щоб одвести хворого від думки про смерть, заговорив про інше: — А пам'ятаєш, Маркушо, оту ніч у тридцять п'ятому, що дуже вітряна вдалася? У-у... По всіх садках тоді тільки й чути було гуп-гуп, гуп-гуп. Яблука та груші падали. Визирне місяць з-за хмари, а в траві попід деревами білі токи від того плоду...» [2, с.114–115].

Давній приятель, Грицько, звісно, що підсвідомо «вдається» до картини «драми саду» в буревій: Мантачечка наче б стоїчно, поселянськи хоче «розважити» й притлумити стан Маркіяна: мовляв, усе і в природі, і в нас, — не вічне, а смертне, як оті плоди, зірвані шаленою бурею з дерев... (Символічно — що саме «той» буревій письменник хронологічно та «сюжетно розміщає» між 1933 і 1937-м, роками, такими смертельними для українського селянства. Он, виходить, — звідки життєва трагедія Маркіяна!)

Звісно, що архетипний, «прихований» сюжет, який групує довкола себе цілу систему символічного, ошліфовану часом і художнім мисленням того чи іншого етносу, і митець, відкриваючи такий сюжет, частково зберігає і традиційну символіку, але водночас обов'язково вводить в її ряди відкриті ним, глибоко індивідуалізовані структури символічного, метафоричного, лексемного.

Що «естетично оживлює», новатизує і робить дійсно неповторним здавалось би, такий споконвічно-традиційний, архетипний сюжет — смерть селянина — у новелі Гр.Тютюнника «Поминали Маркіяна»?

Без сумніву, це — новітній філософський «кут зору» автора, сам характер Маркіяна — як дійсно велике художнє відкриття; неповторні зображально-виражальні засоби, притаманні тільки поетиці й таланту Григора Тютюнника.

Тому і сюжет смерті Маркіяна — це дійсно той «концептуальний ключ», що дає змогу нам відкрити потаємну браму до Вавилону катастрофи нашого селянства і всієї України у ХХ столітті. Тут сюжет — одна із надзвичайно значущих (аж до переростання в символ!) ліній та іпостасей національної і такої трагічної історії народу. Адже архетипне — дзеркало ментального духу й частка національної історії.

Такі вельми значущі відрізки національної історії, її духовно-архетипні згустки та «гнізда», що до пори до часу затаєні в колективній підсвідомості, але відкриті великим художником і втілені ним у структури художніх творів, надзвичайно концептуально «заряджені»; вони часто наближені до відкритих ідеологем; їх «філософські лінії» та «ключові вузли» часто збігаються із також «концептуалізованим рухом» загальної композиції: адже, як правило, концептуальне отримує композиційне оформлення.

Разом із тим і сам характер Маркіяна надзвичайно концептуалізований (власне, тут характер і є першоджерелом і сюжету, і конфлікту новели): адже цей персонаж — буквально «ходяча, жива ідеологема»: герой, у повному розумінні цього слова, «отруений» і під-тоталітарною, сталінською, на межі манії ідеєю «залізного порядку» у всім і вся. Якраз у причину цього в очах села, яке іще не втратило до кінця здорового, природнього глузду та власної, бувшої у століттях самоцінності й самоповаги, Маркіян стає об'єктом всезагального насміху, кпинів, їдучої іронії, навіть з боку рідних дітей; стає ніби частиною і об'єктом напівабсурдного, «тоталітарно-трагічного карнавалу».

Зовсім інші варіації, мотиви та духовну сутність несе в собі архетипний сюжет смерті персонажу в новелі Тютюнника «Три плачі над Степаном» (адже Степан — цілковита «антитеза» Маркіяну); а сюжет оповідання «Вуточка» «генетично» надзвичайно тісно пов'язаний із численними фольклорними джерелами про забуту синами матір.

Ганна, по-вуличному «Вуточка», повільно сліпне-вмирає, — саме зі своєї покинутості й забутості рідними синами-манкуртами, які, також зрусифіковані, служать у чужому, імперському війську. І, видається, не існує у світі більш самотньої істоти, як ота трагічна Ганна! Мати — забута синами, і світом, і видається самим Богом! Одне тільки сонце (та ще оси, що влітку злітають до господи жінки) любить стару. Сонце і «поставить свій хрест» у мить смерті над Вуточкою. Знову ж таки персонаж наче і не вмирає — а пантеїстично розтає у звичній матері рідної природи... *«Потім солдат (він «привіт» і «гостинців» привіз від далеких синів. — О.Л.) пішов. А Вуточка ще довго сиділа самотиною у напівтемній хаті і вперше за багато років відчула, як усе її тіло наливається незнайомою досі зморюю і немовби терпне.*

Та ось, нарешті, сонце сіло так низько, що зазирнуло в бабині вікна, ласкавенько полоскотало старій щоку, зогріло темні прожилки на руках і сховалося за річкою, поставивши над Княжою Слободою високий рожевий стовп» [2, с.121].

Архетипні сюжети зі смертями (фізичними, духовними, моральними...) трагічно прозираються і переповнюють повісті Григора Тютюнника «Облога», «Климко», «Вогник далеко в степу», надто у творі «Облога», де так гостро поставлено письменником одну із найстрашніших проблем людства: дитина — і війна, дитина — і смерть... Саме в цій повісті відчувається «архетипне відлуння» біблійного сюжету про втечу Матері Божої і Йосипа із Христом-немовлям до Єгипту від меча Ірода... Тільки малий Харитон у повісті «Облога» вимушений протягувати сам себе, метаючись серед кривавих пил війни, межі двох армій і двох фронтів.

Митців ХХ століття цікавили переважно соціальні передумови смерті або індивідуальні смисложиттєві питання буття, які нерідко передбачають негативне самозаперечення. У прозі Григора Тютюнника мотив смерті з усіма автобіографічними конотаціями виявляється і на рівні тексту, і на рівні підтексту, що дає змогу трактувати цей мотив як центральний у його творах.

Література

1. Денисюк І. Розвиток української прози XIX — поч. XX ст. / І. Денисюк. — К. : Вища школа, 1981. — 275 с.
2. Тютюнник Гр. Твори / Гр. Тютюнник. — К. : Молодь, 1984. — Книга 1. — 327 с.
3. Фізер І. Критика літературна / І. Фізер // Сучасність. — 2000. — № 9. — С. 86–89.
4. Шестак Л. А. Русская языковая личность: коды образной вербализации тезауруса : монографія / Л. А. Шестак. — Волгоград : Перемена, 2003. — 312 с.

References

1. Denisyuk I. (1981), Development of Ukrainian prose XIX — beg. XX cen., Kiev, High school, 275 p.
2. Tutunnik Gr. (1984), Works, Ch. 1, Kiev, Youth, 327 p.
3. Fizer I. (2000), Literature Criticism, Contemporary, No.9, pp. 86–89.
4. Shestak L. A. (2003), Russian language personality: codes of figurative verbalization of the thesaurus: monograph, Volgograd, The Change, 312 p.

ЛИХАЧОВА Олеся Анатолієвна

кандидат філологічних наук, приват-доцент кафедри української та зарубіжної літератур, ГУ «Южноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», вулиця Старопортофранківська, 26, Одеса, 65020, Україна; тел.: 0671036085; e-mail: f0rstar@ukr.net; ORCID ID: 0000–0002–8616–4713

Анотація. В статті розглядається мотивний аналіз в творчестві Гр. Тютюнника. Актуалізується зв'язь мотива і сюжету. Діється акцент на екзистенціальному мировосприятті автора. **Ціль** дослідження — прослідити вплив літературної епохи особливості формування і розвитку образу смерті в новеллах Гр. Тютюнника. **Об'єктом** дослідження являється ряд танатологічних мотивів (смерть, самоубійство і т.д.) в літературі неореалізму. **Предметом** дослідження являється образ смерті в малій прозі українського письменника Григора Тютюнника. Згідно цілі були визначені наступні **завдання**: дослідити літературний фон творчестві письменника; визначити значення танатологічних образів для літератури епохи неореалізму; прослідити особливості формування концепта «смерті» в новеллах автора. Письменників ХХ століття цікавили переважно соціальні передумови смерті або індивідуальні смисложиттєві питання буття,

которые нередко предусматривают негативное самоотрицание. В прозе Григора Тютюнника мотив смерти со всеми автобиографическими коннотациями проявляется и на уровне текста, и на уровне подтекста, что позволяет трактовать этот мотив как центральный в его произведениях. Архетипные сюжеты со смертями (физическими, духовными, моральными...) трагически просматриваются и переполняют повести Григора Тютюнника, где так остро поставлена писателем одна из самых страшных проблем человечества: ребенок — и война, ребенок — и смерть.

Ключевые слова: концепт, мотив, архетипный сюжет, экзистенция.

Likhacheva O. A.

PhD, Associate Professor Department of Ukrainian and Foreign Literatures Chair
South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky,
Staroportofranlivskaya St. 26, Odessa 65020, Ukraine;
Phone.: 0671036085; e-mail: f0rstar@ukr.net;
ORCID ID: 0000–0002–8616–4713

Summary. The article deals with the problems of the motive analysis in stories of Gr. Tutunnik. The article summarizes the connection between the motive and the plot. The accent is made on existential outlook of the author. The **purpose** of the research is to trace the influence of the literary period of peculiarities of the formation and development of the image of death in the novels of Tutunnik. The **object** of the study is a series of thanatological motives (death, suicide, etc.) in the literature of neo-realism. The **subject** of the study is the image of death in the small prose of the Ukrainian writer Grigor Tutunnik. According to the goal, the following **tasks** were determined: to investigate the literary background of the writer's work; to determine the meaning of thanatological images for the literature of the neo-realism; to trace the peculiarities of the formation of the concept of «death» in the novels of the author. Writers of the twentieth century were mainly interested in the social preconditions of death or individual meaningful questions of being, which often provide for negative self-negation. In Grigor Tutunnik's prose, the motive of death with all autobiographical connotations is manifested both at the level of text and at the level of subtext, which allows to interpret this motive as central in his works. Archetypal plots with deaths (physical, spiritual, moral...) are tragically discerned and overwhelm the stories of Grigor Tutunnik, where one of the most terrible problems of mankind is so sharply posed by the writer: the child — and the war, the child — and death.

Key words: concept, motive, archetypal plot, existence.